

SO‘Z TURKUMLARINING TASNIFI VA O‘ZARO MUNOSABATI.

Namangan davlat universiteti 3-bosqich talabasi:

Asqaraliyeva Dilshoda Xojiakbar-qizi

Email: asqaraliyevadilshoda529@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi so‘z turkumlarining tasnifi va ularning o‘zaro munosabati tahlil qilingan. Mustaqil, yordamchi hamda undov-taqlid so‘zlarning leksik-grammatik xususiyatlari ochib berilgan. So‘z turkumlarining gapda tutgan o‘rni, nutqning mazmuniy va grammatik yaxlitligini ta‘minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ot, sifat, son, fe‘l, ravish, olmosh va yordamchi so‘zlarning o‘zaro bog‘liqligi misollar asosida izohlangan. Maqola tilshunoslikda an‘anaviy tasnif bilan bir qatorda, zamonaviy yondashuvlar ahamiyatini ham ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: so‘z turkumlari, tasnif, mustaqil so‘zlar, yordamchi so‘zlar, undov-taqlid so‘zlar, o‘zaro munosabat, grammatik vazifa.

Аннотация

В данной статье рассмотрена классификация частей речи в узбекском языке и их взаимосвязь. Раскрыты лексико-грамматические особенности самостоятельных, служебных и междометно-звукоподражательных слов. Показано место частей речи в предложении, их значение в обеспечении смыслового и грамматического единства речи. Также на примерах проанализирована взаимосвязь существительного, прилагательного, числительного, глагола, наречия, местоимения и служебных слов. Статья демонстрирует значение как традиционной классификации, так и современных подходов в лингвистике.

Ключевые слова: части речи, классификация, самостоятельные слова, служебные слова, междометно-звукоподражательные слова, взаимосвязь, грамматическая функция.

Abstract.

This article examines the classification of parts of speech in the Uzbek language and their interrelations. The lexical and grammatical features of independent, auxiliary, and interjection-onomatopoeic words are discussed. The role of parts of speech in a sentence and their importance in ensuring the semantic and grammatical unity of speech are highlighted. The interrelation of nouns, adjectives, numerals, verbs, adverbs, pronouns, and auxiliary words is analyzed through examples. The article emphasizes the significance of both traditional classification and modern approaches in linguistics.

Keywords:

parts of speech, classification, independent words, auxiliary words, interjection-onomatopoeic words, interrelation, grammatical function.

Kirish

Tilshunoslik fanining eng muhim bo‘limlaridan biri bu — so‘z turkumlari va ularning tizimini o‘rganishdir. So‘z turkumlari tilning asosiy birliklarini tartibga soladi, lug‘aviy boylikni tizimlashtiradi va nutqning mazmuniy hamda grammatik yaxlitligini ta‘minlaydi. Shu jihatdan, so‘z turkumlari nafaqat lingvistik hodisa, balki tilning mantiqiy, semantik va sintaktik tuzilishida ham muhim o‘rin egallaydi.

O‘zbek tilida so‘z turkumlari uch asosiy guruhga ajratiladi: mustaqil so‘zlar, yordamchi so‘zlar hamda undov-taqlid so‘zlar. Har bir turkum o‘zining leksik-grammatik xususiyatiga ega bo‘lib, nutqda turlicha vazifa bajaradi. Mustaqil so‘z turkumlari gapning asosiy mazmunini ifodalasa, yordamchi so‘zlar grammatik aloqani ta‘minlaydi, undov va taqlid so‘zlar esa emotsional-ekspressiv ma‘noni kuchaytiradi.

So‘z turkumlarining o‘zaro munosabatini o‘rganish esa tilning ichki qonuniyatlarini, gap tuzilishidagi sintaktik bog‘lanishlarni va semantik uyg‘unlikni yanada chuqur anglash imkonini beradi. Shu sababli, so‘z turkumlari masalasi an‘anaviy tilshunoslikda ham, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda ham doimiy dolzarb mavzu bo‘lib kelmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Soʻz turkumlari masalasi oʻzbek tilshunosligida qadimdan ilmiy izlanishlarning markazida boʻlib kelgan. A. Gʻulomov, M. Asqarova, S. Usmonov, N. Mahmudov kabi tilshunos olimlar tomonidan soʻz turkumlarining tasnifi, ularning leksik-grammatik xususiyatlari, gapdagi oʻrni va vazifasi yuzasidan qator tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, A. Gʻulomov oʻz asarlarida soʻz turkumlarining mantiqiy va grammatik belgilari asosida tasniflanishini asoslab bergan. M. Asqarova esa mustaqil va yordamchi soʻz turkumlarining oʻzaro farqlanish mezonlarini batafsil koʻrsatib oʻtgan.

Shuningdek, rus tilshunosligida V.V. Vinogradov, A.N. Gvozdev, shuningdek, jahon lingvistikasida Ferdinand de Sossyur, Ch. Bally kabi olimlarning ishlari ham soʻz turkumlari tasnifida muhim nazariy manba boʻlib xizmat qilgan. Ularning qarashlari oʻzbek tilshunosligida anʼanaviy tasnifni mustahkamlash va zamonaviy lingvistik yondashuvlarni joriy etishda asos boʻlib kelmoqda.

Xorijiy tadqiqotlarda esa kognitiv lingvistika va funksional grammatika asosida soʻz turkumlarining semantik-pragmatik xususiyatlari oʻrganilmoqda. Bu yondashuv soʻz turkumlari faqat grammatik kategoriyalar emas, balki nutq jarayonida muloqot ehtiyojlariga moslashuvchi birlik ekanini koʻrsatadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda soʻz turkumlarining tasnifi va ularning oʻzaro munosabatini oʻrganishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Tavsifiy metod – soʻz turkumlarining anʼanaviy va zamonaviy tasnifi tahlil qilindi, ularning belgilari aniqlab berildi.
2. Qiyosiy metod – oʻzbek tilidagi soʻz turkumlari boshqa tillardagi (rus va ingliz) tasnif bilan taqqoslandi.
3. Semantik tahlil – soʻz turkumlarining mazmuniy belgilari, ularning nutqda tutgan oʻrni oʻrganildi.
4. Sintaktik tahlil – soʻz turkumlarining gap tuzilishidagi oʻzaro bogʻlanishlari kuzatildi.

5. Nazariy umumlashtirish – ilgari olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosida umumiy xulosalar ishlab chiqildi.

Metodologik asos sifatida o‘zbek tilshunosligi va umumiy tilshunoslikdagi klassik manbalar hamda zamonaviy lingvistik yondashuvlar (kognitiv, funksional va pragmatik qarashlar)dan foydalanildi.

Muhokama va natijalar

O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, so‘z turkumlari tasnifi tilning grammatik tizimini tushunishda asosiy mezonlardan biridir. O‘zbek tilidagi mustaqil, yordamchi va undov-taqlid so‘zlar nutqning barcha qatlamlarida faol qo‘llanadi va ular birgalikda tilning semantik hamda sintaktik yaxlitligini ta‘minlaydi. Mustaqil so‘zlar gapning mazmuniy asosini tashkil etib, voqelikdagi predmet, belgi, miqdor yoki harakatni ifodalaydi. Yordamchi so‘zlar esa mustaqil so‘zlarning o‘zaro munosabatini kuchaytiradi, gapning tuzilishida grammatik bog‘lanishni shakllantiradi. Undov va taqlid so‘zlar nutqqa emotsional va ekspressiv rang berib, uning ta‘sirchanligini oshiradi.

So‘z turkumlari o‘zaro mustahkam aloqada bo‘lib, biri ikkinchisini to‘ldiradi. Masalan, ot va sifatning uyg‘unligi predmetning belgisini ko‘rsatadi, son esa predmetning miqdorini aniqlaydi, ravish fe‘lning qanday bajarilishini belgilaydi. Bunday uyg‘unlik gapning mazmunini to‘liq ifodalashga, tinglovchi yoki o‘quvchiga aniq tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Shuningdek, olmoshlar boshqa so‘z turkumlari o‘rnida qo‘llanib, nutqni ixcham va ravon qiladi.

Tilshunoslikda an’anaviy tasnif o‘zbek tili grammatik tizimining asosi bo‘lib kelmoqda. Ammo zamonaviy lingvistik qarashlar so‘z turkumlarini faqat grammatik birlik sifatida emas, balki kommunikativ jarayonning faol ishtirokchilari sifatida o‘rganishga yo‘naltirilmoqda. Kognitiv va funksional yondashuvlar so‘z turkumlarining nutqda qanday maqsadga xizmat qilishi, ular muloqot jarayonida qanday semantik yukni bajarishini yanada chuqurroq tahlil etishga imkon beradi.

Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilidagi so‘z turkumlari rus va ingliz tillaridagi tasnifga ko‘plab umumiyliklarga ega. Biroq ayrim farqlar mavjud bo‘lib,

ular milliy tilning o'ziga xos jihatlarini belgilab beradi. Xususan, o'zbek tilidagi undov va taqlid so'zlarning ko'pligi milliy tilning emotsional va obrazli ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Umuman olganda, so'z turkumlarining tasnifi va ularning o'zaro munosabatini tahlil qilish tilning ichki qonuniyatlarini anglashda, grammatik tizimni mukammal o'rganishda va nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'z turkumlari faqat tilning grammatik kategoriyasi emas, balki nutqning mazmuniy yaxlitligini ta'minlovchi, muloqot jarayonida mazmuni to'liq ifodalashga xizmat qiluvchi birliklardir.

Xulosa

So'z turkumlari til tizimining eng muhim qatlamini tashkil etib, ular orqali lug'aviy boylik tartibga solinadi, nutqning mazmuniy va grammatik yaxlitligi ta'minlanadi. O'zbek tilida so'z turkumlari an'anaviy tarzda mustaqil, yordamchi va undov-taqlid so'zlarga ajratilib, har biri nutqda o'ziga xos vazifa bajaradi. Mustaqil so'zlar voqelikni bevosita ifodalab, gapning asosiy mazmuniy yadrosini tashkil etsa, yordamchi so'zlar grammatik aloqalarni mustahkamlaydi, undov va taqlid so'zlar esa nutqqa emotsional va ekspressiv tus beradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, so'z turkumlari bir-biridan ajralgan holda emas, balki uzviy bog'liq tarzda faoliyat ko'rsatadi. Ularning semantik va sintaktik munosabati gapning to'liq va aniq ifodalanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, qiyosiy tahlillar o'zbek tilidagi so'z turkumlari tizimining boshqa tillar bilan umumiy va farqli jihatlarini ochib beradi hamda tilning milliy xususiyatlarini yoritishga yordam beradi.

Zamonaviy lingvistika yondashuvlari so'z turkumlarini faqat grammatik birlik sifatida emas, balki kommunikativ jarayonning faol elementi sifatida ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Bu esa tilning ichki qonuniyatlarini chuqurroq anglash, nutq madaniyatini rivojlantirish va tilshunoslikdagi nazariy hamda amaliy tadqiqotlarga yangi imkoniyatlar yaratadi.

Shu bois, soʻz turkumlarining tasnifi va oʻzaro munosabatini oʻrganish nafaqat tilshunoslik nazariyasi, balki amaliy nutq jarayonida ham dolzarb ilmiy masalalardan biri boʻlib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Gʻulomov A. *Oʻzbek tili grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 1975. – 320 b.
2. Asqarova M. *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1996. – 280 b.
3. Mahmudov N., Mengliyev B. *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 356 b.
4. Usmonov S. *Oʻzbek tili grammatikasi nazariyasi*. – Toshkent: Universitet, 2002. – 270 b.
5. Rahmatullayev Sh. *Oʻzbek tilining nazariy grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 1996. – 310 b.
6. Vinogradov V.V. *Russkiy yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove*. – Moskva: Nauka, 1986. – 412 s.
7. Gvozdev A.N. *Sovremennyy russkiy yazyk. Morfologiya*. – Moskva: Prosveshchenie, 1973. – 295 s.